

ÈPOCA II

Butlletí N° 17

OCTUBRE · NOVEMBRE · DESEMBRE (Any 2005)



RAU  
INSTIUI



REIAL CERCLE ARTÍSTIC

INSTITUT BARCELONÈS D'ART  
PALAU PIGNATELLI

Fundat el 1881





## EL QUIXOT DE JUAN ANTONIO PELLICER (1738-1806), UN EXEMPLE DEL PROCEDIR IL·LUSTRAT A TRAVÉS DE DUES CARTES DIRIGIDES AL BIBLIÓFIL JOSE NICOLAS DE AZARA (1730-1804)

L'interès per les lletres i pel nostre passat més gloriós motivà en aquest període de la Il·lustració l'estudi i publicació de diverses edicions del Quixot i la que ens ocupa titulada *El Ingenioso Hidalgo don Quixote de la Mancha compuesto por Miguel de Cervantes Saavedra. Corregido de nuevo, con nuevas notas, con nuevas viñetas, con nuevo analisis, y con la vida de el autor nuevamente aumentada por Don Juan Antonio Pellicer Bibliotecario de S.M. y académico de número de la Real Academia de la Historia*. Sortí una primera edició en 8º de cinc volums (1797-1798) i, posteriorment, la reedició de nou volums en 12º (1798-1800) impreses a Madrid per Gabriel Sancha, en la qual participaren els més prestigiosos artistes del moment en el disseny i gravat de les làmines. Dues cartes inèdites del bibliotecari de Carles IV, Juan Antonio Pellicer y Saforcada, dirigides al promotor literari i encara ambaixador d'Espanya a París, José Nicolás de Azara, han permès conèixer algunes particularitats en la gestació d'aquest Quixot. Al mateix temps ens ha endinsat en el procediment habitual seguit per publicar i vendre un llibre o una làmina en un període força conflictiu en la política europea.

La carta datada el 26 d'abril de 1799 Pellicer informa que feia més de vint anys que es dedicava a aquesta empresa «*en la Vida del Autor y en el Discurso Preliminar he consumido mas de veinte años*». També que era fruit de la lectura de manuscrits i llibres que havien passat per les seves mans durant els trenta sis anys de servei a la biblioteca. Malgrat els defectes gramaticals i italianismes de l'obra encetà aquest treball perquè era de l'interès dels bibliòfils, posant-lo en parangó amb la Il·liada i l'Eneida.

Tanmateix sol·licitava l'ajut econòmic i el recolzament d'Azara com a bibliòfil i promotor literari. No obstant, el diplomàtic s'enfrontava a un període marcat pels conflictes i, sobretot, per les intrigues polítiques, tant a la cort espanyola com al Directori francès, trobant-se al enmig de situacions poc favorables a la seva imatge. Fou rellevat del seu càrrec el 26 d'agost de 1799 i entrà de nou a París com ambaixador el 21 de març de 1801.

El príncep de la Pau, Manuel Godoy (1767-1851) després d'haver assolit fama amb la Pau de Basilea (1795), restablint les relacions oficials entre Espanya i França, seguí una política de neutralitat sense comprometre's amb el govern revolucionari. Tot i així, el 28 de març de 1798 era obligat a dimitir del càrrec de Secretari d'Estat, sent substituït pel ministre d'Hisenda, Francisco Saavedra.

La política d'Azara consistí en mantenir l'aliança d'Espanya amb la República Francesa, d'acord amb el desig de Carles IV. Regularment, escriví a Saavedra informant-li de l'ambient d'intrigues polítiques que es vivia a París per aconseguir el poder.

L'oficial major de la Secretaria d'Estat Mariano de Urquijo fou habilitat interinament per ordre de Carles IV, el 13 d'agost de 1798, per ocupar el càrrec de Saavedra, greument malalt. Urquijo no trigà a entrar en conflicte amb el Directori pels seus intents de negociar la pau amb Portugal. El Directori el mes de febrer de 1799 demanava el cessament d'Urquijo, proposant a Azara per ocupar el seu lloc. Aquesta intervenció francesa en els afers d'Estat de Carles IV s'interpretà com una maniobra política d'Azara, sent ràpidament substituït de l'ambaixada a París.

L'11 de novembre de 1799 Azara arribà a Barcelona i el 26 es posava en contacte amb Godoy, aportant-li suficients arguments per demostrar la intriga ordida per Urquijo per fer-lo fora de la política. Aquesta informació afavorí el retorn i recuperació del poder a Godoy que es produí el març de 1800. Així, Azara s'obria la porta que li permetria la seva rehabilitació diplomàtica.

Justament, les dues cartes Azara les rebé quan encara es trobava a París, a punt de ser rellevat de la primera ambaixada. Malgrat els problemes polítics i d'ocupar el seu temps en resoldre qüestions burocràtiques estava al dia de tot el que es coïa en el món editorial. A les seves *Memorias* citava estar llegint *El Quixot* de Juan Antonio Pellicer. Al seu amic i Ministre de la Real Junta d'Agricultura, Comerç i navegació d'Ultramar Bernardo Iriarte (1735-1814) també li esmentava estar llegint *El Quixot*, després de tractar qüestions polítiques: «*Leo entretanto a Ciceron y a dn. Quixote y corra la bola*». Un testimoni més contundent de la seva implicació fou la carta del propi Pellicer dirigida a Azara del 26 d'abril de 1799 en la qual li demanava la seva opinió d'expert sobre l'edició que anava preparant, enviant-li els dos primers volums d'un total de cinc, els quals pensava millorar. Alhora esperava rebre els favors del diplomàtic tal com els havia estat atorgant durant anys a literats i erudits amb bons treballs. A la carta de 22 de juliol de 1799, Pellicer li informava de la reimpressió dels nou volums «*en 12.º que anda ya en el tomo sexto*».

Azara revisqué a París el seu interès per tot el que significava escriure en una bona llengua castellana, un projecte que ell havia iniciat amb la publicació de las *Obras de Garcilaso de la Vega, ilustradas con notas de Azara* (1765), abans d'anar destinat com Agent de Precs a Roma. Així Juan Antonio Pellicer contribuïa amb el seu Quixot en aquesta labor de millorar la llengua.

En aquests nou volums del Quixot (1798-1800), Pellicer inclogué noves notes, vinyetes i un nou anàlisi, amb dibuixos de Luis Paret y Alcázar (1746-1799), gravats per Juan Moreno Tejada (1739-1805) i Blai Ametller Rotllan (1768-1841), entre d'altres. A la *Gaceta de Madrid* del 4 i 25 de setembre de 1798 i del 30 d'octubre de 1798 sortiren anunciats: primer l'edició del Quixot i després la venda de vuit i setze estampes del gravador Blai Ametller, citant les llibreries on poder adquirir-ho tot.

Associar-se y fer publicitat d'una nova empresa editorial fou una pràctica habitual utilitzada per dur a bon terme qualsevulla iniciativa promotora. A Roma, s'anunciaven sovint al *Chracas* o *Diario de Roma* convocatòries per agrupar-se amb l'objectiu de reproduir en estampes obres rellevants. Per exemple el gravador Bernardino Olivieri notificava al diari *Chracas* la creació d'una associació per fer una sèrie d'estampes sobre les millors «*Vedute Antiche*» del Regne de les Dues Sicílies. També es configurà amb aquest mètode la *Società di ragguardevoli Soggetti onde intagliare le Volte e i Pilastris delle Loggie del Palazzo Vaticano* per reproduir els ornaments de les pilastres, els motius decoratius «*all'antica*» dels frescs de Rafael i dels seus deixebles als diferents apartaments del Vaticà. Fruït d'aquest treball s'editaren tres volums d'aquestes estampes entre el 1772 i el 1776.

La còpia de *l'Escola d'Atenes* de Antonio Rafael Mengs de l'original de Rafael de Sanzio fou gravada per Domenico Cunego i distribuïda a través d'una associació creada a tal efecte per a la seva difusió arreu d'Europa, una iniciativa d'Azara. L'any següent, el *Giornale delle Belle Arti* (1785) informava d'altra associació creada per reproduir les pintures de les Llotges Vaticanes i la seva distribució mensual, talment com la venda del gravat de Cunego, fins i tot, s'assenyalava la utilitat d'aquesta reproducció per a professors, deixebles i particulars.

A Espanya el procediment fou el mateix, el 1789 es constituïa a Madrid la *Compañia para el grabado de los cuadros de los Reales Palacios*, amb la finalitat d'afavorir a tot el regne l'estudi dels models nacionals i estrangers, i estendre l'esplendor de la col·lecció espanyola arreu d'Europa.

Talment succeí amb l'edició dels llibres *Los Comentarios de Cayo Julio César* (1798) i *El Arte poética de Aristóteles* (1798) de Joseph Goya y Muniain, sortint publicada la venda a la *Gaceta de Madrid* del 22 de juny i 3 d'agost de 1798, en la qual s'explicaven les característiques especials de les obres i la participació d'Azara.

El procedir de Pellicer de regalar uns exemplars a Azara copiava el sistema que utilitzà el diplomàtic per fer propaganda de les seves edicions triant personatges que el poguessin afavorir. Per exemple la seva edició de la *Historia de la vida de Marco Tulio Cicerón, escrita en ingles por Conyers Middleton* (1790) Azara l'envià a Pius VI i al comte de Floridablanca, entre altres. Pellicer va trametre el *Quixot* a Azara esperant el seus consells per millorar l'edició i alhora obtenir el seu beneplàcit i alguna gràcia econòmica. Azara era considerat un home de pes entre els bibliòfils i, per tant, a tenir en compta sobretot en un moment difícil per les arts, quan els polítics estaven més interessats en assolir el poder que en fer de mecenes.

#### Documents:

Carta de Juan Antonio Pellicer a Azara datada el 26 d'abril de 1799.

«*Muy S.r mio y mi favorecedor. Habia determinado remitir a V.E. los cinco tomos juntos, de que consta mi nueva edicion de la Historia de Don Quixote, pues estan todos impresos; pero considerando que de las quarenta laminas quelleve, falta que tirar tres de las principales, que son la de las trece Lagunas de Ruidera, la de la Cueva de Montesinos, y la de la Carta Geografica de los Viages de aquel heroe estrafalario (donde se encomiendan[sic] no pocos defectos de la publicada hasta ahora), he resuelto enviar a V.E. los dos primeros tomos, que se han entregado ya a los subscriptores, reservando para despues la remision de los otros tres, quando acaso las cosas descubran mas placido semblante, aun que sospecho que mientras mas no lisongemos con la esperanza de mejorar, envejecemos sin verla cumplida, como dixo el otro filosofo viejo: Tandem, expectando meliora, senescimus; bien que para la lectura de la historia de un heroe sin tino y sin tiento ningunos mas propios de los tiempos que corren.*

*Las notas de don Quixote anuncian al parecer un trabajo leve y superficial; pero yo puedo decir que en ellas, en la Vida del Autor y en el Discurso Preliminar he consumido mas de veinte años; porque tal qual sea este trabajo es hijo de la casual lectura ya de libros impresos, ya de manuscritos, que me han venido á las manos con motivo de estar a mi cargo los del Rey. Emprendi esta ocupacion literaria persuadido a que esta Novela inimitable, sin embargo de sus defectos gramaticales y sus italianismos, era ya en la Republica de las Letras un Libro clasico, al modo que lo son la Iliada y la Eneida: y asi como debe estimarse el trabajo, que han puesto los criticos en rectificar y en ilustrar el texto de estos dos famosos poemas no me parecia despreciable el que he puesto en ilustrar y purificar el resto de la fabulosa Historia del mismo Ben Engeli que habia corrido hasta ahora defectuoso, sin embargo de las indagaciones criticas de la Academia Española. Y si consigo que estas tareas parezcan bien a los inteligentes, me dare por bien recompensado del ceño, con que me ha mirado siempre la fortuna: de la qual no me quepo de que no me haya favorecido ni a un el negro de una uña, sino que de los treinta y seis años que hace sirvo en esta Biblioteca me haya perseguido los veinte y tres, privandome del producto de los ascensos que me correspondian en ella, por aplicarse a la maniobra de la Fundacion de Matrices, que quando practicaba y habia de remunerar á los que la criamos y promovimos con ntra.sangre la entregó Bayer á la Imprenta Real, que no la pedia. Quien sabe si la divina providencia tiene destinado á V.E. para deshacer este y otros tuertos nacionales? La memoria de estos sucesos displicentes me renueva la obligacion de repetir gracias á V.E. á que hace algun tiempo se me confirio. No menos reconocido está mi [Casiano?] á V.E. á quien debe su pension eclesiastica, viviendo con la esperanza de recibir el importe de los dos años caidos del S.rAbad, ahora que se ha desembarazado de algunas dificultades que le [oprimà?] su Cabildo V.E.mande como puede y debe á su mas at.<sup>o</sup> y fav.do serv.r*

Juan Antonio Pellicer  
Madrid y Abril 26 de 99.  
Ex.mo.S.r D.Josef Nicolas de Azara.»



Estampa de *Don Quixot i Sancho en la impremta*, dibuix de Luis Paret y Alcázar (1746-1799) gravat per Moreno Tejada (1797) (Pellicer 1797-98 en 8<sup>o</sup>, II, cap.6), BN *El Quijote* 2005, p.292.

Carta de Juan Antonio Pellicer a Azara datada el 22 de juliol de 1799.

«Ex.mo S.or.

A mi favorecedor. Recibi con aprecio la de V.E. fha. 28 del pasado, cuya tardanza queda superabundantemente disculpada en el tropel de negocios fastidiosos que cercan a V.E. y cuyo menor daino? Es robar el tiempo, pues el mayor es criar tanto tedio en el espiritu y para su remedio enalgun modo remito à V.E. por manos del amigo D.n Esteban los tres restantes tomos de mi nueva Edicion del Don Quixote. Yo sin hipocritas melindres me complazco de saber que mis tareas auxiliares sobre esta inmortal Novela parecen bien a los lectores discretos è inteligentes, especialmente à V.E. cuyo colto[sic] esta tan bien recibido en el tribunal de la Republica Literaria por de tan de Justicia. Esta satisfaccion almenos me sirve de recompensa del cesio[sic], aunque siempre me ha mirado la Fortuna, como dixè à V.e. en mi antecedente pues delos 37 años quehace sirvo al Rey los 23.estube (y lo estoy) privado del producto de los ascensos que me correspondian en mi Oficina, cosa que se concede a los mas oscuros oficiales de Rentas.

Aqui hay mas charlataneria que ciencia, y el fruto tipografico de Ntra.erudicion es continuarla solaga[sic] de los traductores, especialm.te depestiferas novelas, sin invencion que suspenda, sin language que deleyte yanofensa tal ver de las costumbres y del pudor. En medio de esto se ha susxcitado una nueva secta de poetas tan satisfechos desus azucarados y desvirtuados versos, desus frequentes dimemutivos, y desu estilo neoantiguo, que no estiman enlo que pesan à todos ntros.poetas, incluso los Lupercius, y del canonigo añaden que es prosista en versos, y verificador en prosa. Estos demuestos se leen en una obra que se està publicando aqui, traducida del ingles por un navarro, o vascongado, donde inserta un largo capitulo de propio marte enque fulmina un criminal proceso contra el language y sintasi de Cervantes, y en que acredita este impudente criticaastro que ni sabe sintasi ni lengua castellana. Yo como padrino de Miguel de Cervantes, que sevesentado y desafiado y mal herido se lo perdono al agresor hasta poderle vengar, que sera enla reimpression de la Vida que respondera en la edicion en 12.º que anda ya en el tomo sexto.

V.e.procure guardar la tranquilidad posible en el mar borrascoso que navegamos todos en estos calamitosos tiempos, aunque unos à la orilla, otros envoltados. V.E.mande como puede y debe a su mas at.º y fav.º serv.r

Juan Antonio Pellicer

Madrid y Julio 22 1799

E.mo.s.r D.Josef Nicolas Azara.»

BC (Fons Torres i Amat) ms. 3783 sig.22-VI Registre 5484 armari V, prestatge IV, núm.15, vol.32 737-1804, doc.271 i 375.

Bibliografia:

P.BESQUES, «La première ambassade de D. José Nicolás de Azara à Paris (Mars 1798 – Aout 1799)», *Bulletin Hispanique*, tome 3, Burdeos, Annales de la Faculté des Lettres (1901), pp. 245-51 i 406-24.

J.CARRETE PARRONDO, «La Compañía para el grabado de los cuadros de los Reales Palacios», *Cuadernos de Bibliofilia*, núm.1, 1979, pp.61-74.

CHACAS, *Diario Ordinario di Roma*. Roma 1766-1790. 14/12/1793, núm.1978, 21-22.

EL QUIJOTE. *Biografía de un Libro 1605-2005*, Madrid, Biblioteca Nacional 2005, pp.286-315.

GACETA DE MADRID, 22 de juny de 1798, núm.50, pp.460-465; 3 d'agost de 1798, núm.62, pp.622-623; 4 de setembre de 1798, núm.74, p.723; 25 de setembre de 1798, núm.77, p.802; i 30 d'octubre de 1798, núm.88, p.935.

E.GARCÍA PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara y su primera etapa romana (1766-1790)», *Actas del XIII Congreso CEHA. Ante el nuevo milenio raíces culturales, proyección y actualidad del Arte Español*. Granada, 2000, pp.1083-1091.

GIORNALE DELLE BELLE ARTI e della Incisione Antiquaria, *Musica, e Poesia*.

1784, vol.I, 3/17/1784, pp.5-6; i 1785, vol.II, 3/185, p.80; i 7/1785, p.151.

E.LA PARRA LÓPEZ, *Manuel Godoy. La aventura del poder*, Barcelona, Tusquets, 2002.

G.MARINI, «Cronologia», «Giovani Volpato e l'Opera di traduzione», i «Catalogo della incisioni», *Giovanni Volpato (1735-1803)*, cat.exp., Bassano, Ghedina & Tassotti, 1988, pp. 18 y 122.



Dibuix de Cervantes entregando su *Don Quijote* a la musa Talia de Rafael Ximeno y Planas (1759-1825). (No arriba a gravar-se, destinat a Pellicer 1798-98 en 8º), BN *El Quijote* 2005, p.295.



Dibuix de *La doncella disfrazada* de José Camarón Boronat (1730-1803). (Pellicer 1798-98 en 8º, II, cap.XLIX), BN *El Quijote* 2005.



Dibuix del *Retrat de Miguel de Cervantes* de Blai Ametller Rotllan (1768-1841), gravat per Juan Moreno Tejada (1739-1805). (Pellicer 1798-1800 en 12º), BN *El Quijote* 2005, p.310.